

Istraživanje o zapošljavanju i samozapošljavanju osoba sa invaliditetom u Srbiji

IZVOD – REZIME IZVEŠTAJA

Značajni pomaci u vezi sa poboljšanjem uslova za život i rad osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji tokom 2006. godine

U proteklih 6 godina (2000.-2006.) povećano je interesovanje za probleme sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom u Srbiji, prevashodno zahvaljujući otvaranju saradnje na svim poljima sa međunarodnom zajednicom, ali i intenziviranju aktivnosti organizacija osoba sa invaliditetom, što je kao rezultat donelo i odbacivanje do tada dominantnog, medicinskog pristupa osobama sa invaliditetom i usvajanje socijalnog modela.

- Donošenje *Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom* koji je stupio na snagu od 25.04.2006. godine. Ovim zakonom uređuje se opšti režim zabrane diskriminacije po osnovu invalidnosti, posebni slučajevi diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji i mere koje se preduzimaju radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom.
- Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, koju je vlada Republike Srbije usvojila 28. decembra 2006. godine predstavlja srednjoročni plan aktivnosti svih društvenih aktera u Republici Srbiji, u cilju unapređenja položaja osoba sa invaliditetom. Ciljevi strategije ustanovljeni su za period od 2007-2015. godine, sa akcionim planovima koji se donose za period od dve godine.
- Finaliziranje i usvajanje sveobuhvatne i integrativne Međunarodne konvencije UN za promovisanje i zaštitu prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom, koja predstavlja značajan doprinos naporima za umanjivanje socijalnih nepogodnosti kojima su osobe sa invaliditetom izložene i koja ima za cilj promovisanje i njihovog učešća u građanskim, političkim, ekonomskim, socijalnim i kulturnim sferama života uz jednake mogućnosti, kako u razvijenim i zemljama u razvoju tako i u srednje razvijenim zemljama kao što je Republika Srbija.
- Intenzivan rad na nacrtu *Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom*, koji predstavlja logičan nastavak prethodno pomenutih inicijativa i aktivnosti.

Metodologija -Istraživanje o zapošljavanju i samozapošljavanju osoba sa invaliditetom u Srbiji

U prvoj fazi, kreiran je slučajni nacionalni uzorak na 1000 ispitanika, u konkretnom slučaju osoba sa invaliditetom, u 27 opština Republike Srbije bez Kosova. Terenski deo istraživanja, odnosno prikupljanje podataka za analizu sprovele su osobe sa invaliditetom koje su prošle obuku za anketare. Na taj način postigli smo dvostruki efekat:

1. honorarno zapošljavanje osoba sa invaliditetom i
2. ostvarivanje otvorenijeg kontakta između anketara i ispitanika, jer su iskustva pokazala da osobe sa invaliditetom o svojim problemima lakše i otvorenije odgovaraju anketarima koji i sami imaju invaliditet.

Upitnik je popunilo 998 osoba sa invaliditetom u 27 opština u kojima se radilo istraživanje.

Osnovne sociodemografske karakteristike ispitanika koje su uzete u obzir prilikom istraživanja su: pol, starost, obrazovanje ispitanika, obrazovanje roditelja, prosečna mesečna primanja osobe i domaćinstva, bračni status i broj članova porodice.

Anketirano je:

- 587 ispitanika muškog (59%), i
- 411 ispitanika ženskog pola (41% od ukupnog broja ispitanika).

S obzirom da je istraživanje sprovedeno sa ciljem davanja preporuka za poboljšanje mogućnosti zapošljavanja i samozapošljavanja, uzorak je planiran tako da više pokriva mlađe i srednje starosne grupe ispitanika, odnosno 70% su bile osobe sa invaliditetom starosti do 44 godine.

Vođeno je računa da ispitanici budu različitog obrazovanja da bi došli do rezultata koji ukazuju da li obrazovanje određuje kako stavove prema zapošljavanju, tako i mogućnost zapošljavanja.

U drugoj fazi, kvalitativnoj, realizovano je 10 fokus grupa u 10 opština Srbije.

Učesnici fokus grupa (102) bili su predstavnici:
poslodavaca (17),
lokalne samouprave (23),
lokalnih javnih ličnosti (11),
filijala nacionalne službe za zapošljavanje (14),
centara za socijalni rad (10) i
predstavnik lokalnih organizacija osoba sa invaliditetom (27).

Polazni podaci za istraživanje:

- Po procenama Svetske zdravstvene organizacije najmanje 10% svake populacije čine osobe sa invaliditetom
- Prema istraživanju iz 2001. godine, koje je objavljeno u studiji „Osobe sa invaliditetom i okruženje“ (urednik prof. dr. Viktorija Cucić) 2001. godine, 87% osoba sa invaliditetom je nezaposleno
- Preciznijih podataka o broju, a ni saglasnosti oko definicije osoba sa invaliditetom, u Republici Srbiji nema
- U Nacionalnoj službi za zapošljavanje Republike Srbije, tokom 2006 prijavljeno je 25.744 osoba sa invaliditetom

Zbog kontradiktornosti u podacima, istraživački tim se opredelio za slučajni uzorak (1000 ispitanika), s obzirom da smo najrelevantnijim smatrali podatak Svetske zdravstvene organizacije, koji podrazumeva da 10% svake populacije, bez obzira da li se radi o državi, regionu, okrugu ili opštini, čine osobe sa invaliditetom.

Stavovi prema obrazovanju

- 60% ispitanika smatra da osobama sa invaliditetom treba omogućiti da prelaze nastavni program redovnih škola, a 16% smatra da takav predlog nije dobar.
- 38% ispitanika smatra da školovanje osoba sa invaliditetom treba da se odvija u specijalnim odeljenjima redovnih škola, a 37% smatra taj predlog lošim.
- 44% ispitanika smatra da bi osobe sa invaliditetom trebalo da se školuju u specijalnim školama u kojima je program prilagođen osobama sa različitim vrstama invaliditeta

- 33% smatra da školovanje treba organizovati u školama koje su specijalizovane za osobe sa jednom vrstom invaliditeta.

To navodi na zaključak da postoje ispitanici koji ne mogu da odluče koji bi oblik školovanja bio najbolji za osobe sa invaliditetom, što jeste očekivano s obzirom da postoje različite vrste invaliditeta tako da je teško izabrati jedno rešenje koje će za sve osobe sa invaliditetom biti najbolje.

Moguće je da je su ovakvi odgovori posledica stava da za osobe sa invaliditetom treba da se obezbedi što veći izbor škola, što bi bio jako uvremenjen zahtev, jer naše školstvo se nalazi u procesu reformi. Sa druge strane ovakvi odgovori moguće da ukazuju i da osobe sa invaliditetom nemaju jasno izražene stavove po pitanju školstva.

Većina ispitanika (86%) složila se sa tvrdnjom da bi veza obrazovanja i tržišta rada trebalo da bude bolja kako bi imali gde da se zaposle kada završe školu.

Stav prema uzrocima nezaposlenosti osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji

Osobe sa invaliditetom koje su popunjavale upitnik ili su bili učesnici fokus grupa smatraju da je nezaposlenost posledica toga što osobe sa invaliditetom strahuju od gubitka prava iz oblasti socijalne zaštite i/ili da nemaju dovoljno samopouzdanja, takođe, zbog negativnog odnosa porodice prema zapošljavanju, postojanja predrasuda kod poslodavaca i kolega prema osobama sa invaliditetom i obrnuto, svaki treći ispitanik vidi uzroke u nepostojanju radnih navika kod osoba sa invaliditetom, 62% ispitanika prihvata kao tačno da poslodavci primenjuju drugačija pravila pri zapošljavanju osoba sa invaliditetom i da se plaše da ih zaposle, jer bi to uticalo na imidž preduzeća.

Više od 70% ispitanika uzrok nezaposlenosti vidi u nespremnosti poslodavaca da adaptiraju prostorije.

Deo uzroka pripisivan je poslovima koji su na raspolaganju osoba sa invaliditetom.

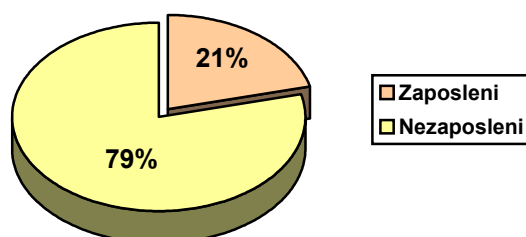
- Polovina ispitanika prihvata tvrdnju da je priroda poslova takva da osobe sa invaliditetom ne mogu da ih obavljaju,
- 44% ispitanika smatra da osobe sa invaliditetom nemaju dovoljno znanja i iskustva za obavljanje posla,
- 78% da osobe sa invaliditetom nemaju dostupne informacije o mogućim radnim mestima.

Na kraju veliki broj ispitanika uzroke nezaposlenosti vidi u odnosu države prema toj problematici:

- 2/3 ispitanika kaže da država ne daje dovoljno pogodnosti poslodavcima koji zapošljavaju osoba sa invaliditetom,
- 87% ispitanika uzroke nalazi u nedostatku radnih mesta i u činjenici da osoba sa invaliditetom nemaju organizovan prevoz do posla.

Sumirajući stavove zaključeno je da ispitanici podržavaju pozitivnu diskriminaciju koja bi osobama sa invaliditetom davala prednost pri zapošljavanju. Po mišljenju većine ispitanika potrebno je sprovođenje kvotnog sistema, ali i formiranje posebnih službi koje bi pružale pomoć pri zapošljavanju.

Koliko je OSI zaposleno?

Moguće je došlo do stvarnog povećanja zaposlenosti osoba sa invaliditetom (u odnosu na 2001. kada je bilo 87% nezaposlenih), ali, takođe, moguće da je i posledica strukture ispitanika u ovom istraživanju koje je projektovano sa ciljem da kroz adekvatne preporuke poboljša položaj pri zapošljavanju, čime je i uzorak konstruisan tako da obuhvata veći procenat mlađih ispitanika. Osim toga, neophodno je napomenuti da podatke o procentu zaposlenih osoba sa invaliditetom pruža samo pomenuto istraživanje koje je realizovao Centar za proučavanje alternativa i Handicap International ali je ono obuhvatilo samo osobe sa telesnim invaliditetom, za razliku od ovog, koje obuhvata i grupe slepih i slabovidih, kao i gluvih i nagluvih osoba.

Stavovi prema samozapošljavanju

Jedan od oblika samozapošljavanja koji je posebno istican je rad od kuće, s obzirom da se procenjuje da po svojim karakteristikama i zahtevima odgovara potrebama osoba sa invaliditetom.

Ispitanici su se izjašnjavali o delatnosti za koju bi se oni odlučili kada bi bili u situaciji da pokreću svoj biznis - odgovori su bili veoma slični:

- trećina ispitanika odlučila bi se za trgovinu,
- svaki peti ispitanik za uslužne delatnosti,
- svaki deseti za zanatsku firmu,
- a oko 6% ispitanika odlučilo bi se za proizvodnu delatnost.

Samoprocene spremnosti

Podaci o spremnosti osoba sa invaliditetom da se zaposle i budu aktivni u akcijama za poboljšavanje statusa osoba sa invaliditetom su dobijeni izračunavanjem proseka samoprocena osoba sa invaliditetom.

Što se tiče spremnosti da učestvuju u aktivnostima za poboljšavanje mogućnosti za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, na osnovu proseka samoprocena rezultati govore da su ispitanici iz:

Pančeva, Negotina, Sremske Mitrovice, Vršca, Merošine, Leskovca, Požege, Zaječara, Bogatića i Novog Beograda, spremniji od ispitanika iz drugih mesta koja su pokrivena istraživanjem. Slični rezultat dobijen je i za spremnost za zalaganje za poboljšavanje mogućnosti za samozapošljavanje. Identični stavovi izneti su i tokom fokus grupa.

Da li osobe sa invaliditetom žele da rade

Zanimljivo je da podaci pokazuju da najmanji procenat ispitanika koji žive sami želi da radi (62%), dok najveći procenat ispitanika koji žive u tročlanim i četvoročlanim porodicama želi da se zaposli (97%). Pored toga podaci ukazuju na nezainteresovanost osoba koje su udovci i udovice da rade (49%). Razlike nisu ustanovljene kod ispitanika koji žive u porodicama sa različitim brojem zaposlenih.

Analizom je utvrđeno da veći procenat osoba sa invaliditetom koji ne ostvaruje nikakav vid prava iz oblasti socijalne zaštite (MOP¹ i sl.) želi da radi, nego što je to slučaj kod osoba koje ostvaruju prava iz oblasti socijalne zaštite. Takođe je utvrđeno da su osobe sa manjim mesečnim primanjima više motivisane da se zaposle.

---

¹ MOP-materijalno obezbeđenje porodice

Na osnovu iznetih podataka može se reći da postoji potreba da se položaj osoba sa invaliditetom poboljša kada je u pitanju mogućnost zapošljavanja, jer većina osoba sa invaliditetom bez obzira na kategoriju invalidnosti doista želi da radi.

Očekivanja

Očekivanja od države

Analizom rezultata istraživanja u obe istraživačke faze putem upitnika i fokus grupa, identifikovano je, da su po mišljenju ispitanika i učesnika fokus grupa najveća očekivanja od države

- Korenit zaokret od medicinskog do inkluzivnog modela invalidnosti
- Potreba za aktivnijom saradnjom državnih institucija. Politika stimulisanja osoba sa invaliditetom da ne rade, to jest njihovog brzog sklanjanja sa otvorenog tržišta rada brzo po završetku obrazovanja ili putem odredbi o pravu na invalidsku penziju samo destimuliše procese koji dovode do aktiviranja ove najveće manjinske grupe.
- Dvosmerna informisanost
- Osobe sa invaliditetom imaju potrebu da se u državi stvori jedinstvena baza podataka o osobama sa invaliditetom
- Reforma centara za socijalni rad i Nacionalne službe za zapošljavanje putem doedukacije zaposlenih
- Smanjenje predrasuda će se postići stvaranjem mogućnosti za uključivanje osoba sa invaliditetom u sve aspekte društva od najmlađeg uzrasta. Neophodno je da država podrži inkluzivno obrazovanje
- Neophodnost je da se donese Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom.

Očekivanja od lokalne samouprave

Velika su i očekivanja od opština posle usvajanja novog Zakona o lokalnoj samoupravi, po kome će opštine raspolagati znatno većim sredstvima, pa se upozorava da bi bilo neophodno deo sredstava (pre)usmeriti i ka osobama sa invaliditetom.

Očekivanja od poslodavaca

Odnos bez predrasuda i pozitivna diskriminacija kada je reč o zapošljavanju osoba sa invaliditetom

Lična očekivanja

neophodno je osobe sa invaliditetom motivisati da se uključe u sve društvene tokove

Očekivanja od medija

Više informisanja javnosti o zakonskim aktima, prvim i potencijalima za zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

Preporuke

- Narodna Skupština Srbije treba da usvoji Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, koji će sadržati kvote za zapošljavanje osoba sa invaliditetom predviđene za poslodavce
- Podrazumeva se da Vlada mora da bude uzor i da preduzme mere da sistem kvota postigne uspeh.
- Preporučuje se da Vlada Republike Srbije preduzme akcije koje su obuhvaćene Strategijom unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, koju je usvojila 28. decembra 2006.
- Za Vladu Republike Srbije bi bilo od značaja da omogući stvaranje jedinstvene baze podataka osoba sa invaliditetom koje žive na teritoriji Republike Srbije.

- Vlada Republike Srbije, odnosno nadležna ministarstva treba da uvedu inkluzivno obrazovanje u svim predškolskim i školskim ustanovama
- Ministarstvo rada i socijalne politike treba da razvije mehanizme i mere praćenja i kontrole sprovođenja Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom odmah posle njegovog usvajanja.
- Takođe, Ministarstvo rada zapošljavanja i socijalne politike u saradnji sa nadležnim ministarstvima treba da prati i pomogne sprovođenje Zakona o sprečavanju diskriminacije nad osobama sa invaliditetom.
- Lokalne samouprave treba da podstiču i pomažu stvaranje saveta za osobe sa invaliditetom na lokalnom nivou i podržavaju razmenu informacija između osoba sa invaliditetom i poslodavaca na lokalnom nivou.
- Za Savet za osobe sa invaliditetom u lokalnim samoupravama je preporuka ovog istraživanja, da formiraju uz pomoć svoje opštine, posebnu službu koja bi zainteresovanim mogla davati potrebne informacije i savete za zapošljavanje. Zainteresovani mogu biti osobe sa invaliditetom, ali i potencijalni poslodavci.
- Doedukacija zaposlenih u centrima za socijalni rad i nacionalnoj službi za zapošljavanje o novim propisima i odnosima prema osobama sa invaliditetom, a u skladu sa socijalnim modelom invalidnosti.
- Veća saradnja lokalne uprave, centara za socijalni rad i NSZ
- NSZ i PIO da oforme Centre za procenu radnih sposobnosti
- Fokus na otvoreno tržište rada
- Otvoreniji pristup poslodavaca
- Informisanja javnosti o osobama sa invaliditetom i za njih (Informativna i marketinška kampanja).